

Slakten Miller och deras fabriker.

Gamle Miller hade arbetat i läder till kartuscher, remtyg och dylikt för armén, bodde i Krabberyd, kom till Fiskebäck och därifrån till Printzeryd.

Hans son, Factorismedmästaren August Miller, köpte gården Prinseryd 1873. Söder om denna byggnad stod kvar den förra huvudbyggnaden, en liten stuga i 1700-tals stil, låg, torvtäckt under tegel, med små små fönster, dubbla breda vindskivor och vackra foder.

Mitt emot denna stuga fanns den bäst bibehållna faktorismedjan i Bankeryd, ”Millers gamla smedja”, sannolikt byggd av företrädarens i början av 1800, ja än äldre.

August Miller, såväl som några andra smeder var av vallonsläkt. ”Valloner är de alla, men gömmer sig bakom vanliga svenska namn. Blir en av dem skälld eller trakasserad, utgår hämnd över smädaren från alla, ty valloner glömmer aldrig något” – berättade Albin Nyman i Nydala/Rödjorna själv en vallon i förgätenheten.

Vart än en smed kom, uppstod en verkstad eller smedja, vari ett brett smårutigt fönster upptagande nästan hela gaveln, strålar åskådaren till mötes. Man ser på smedjan i gård, om gården ägs av faktorismed. Så var det i Krabberyd, Fiskebäck och Printzeryd. Fabrikör Millers väg märkt av smedja efter smedja. Medan övriga hus på gården ändras, rives och nybyggs, står smedjan orörd, - men tyvärr ofta försummad.

Så är det här i Printzeryd, med utslagna fönsterrutor, bortblåst taktegel och naturligtvis tom på verktyg. När detta skrives (våren 1940) är möjligen smedjan riven. Lyckligtvis kom jag för ett tiotal år sedan att fotografera detta förnäma avsnitt av gården. Gården har för närvarande en innehavare som av ekonomiska skäl, icke mäktat underhålla de gamla husen.

Carl Brolin framför sin faktorismedja

Gården Printzeryd är ”Gålbo” med smedbyn Granshult och var väl i smedernas århundrade ett med denna. Vi ser ett annat komplex vid norra ändan av Printzeryds trädgårdstomt. Det är den Brolinska gården med gammal tidsbetonad byggnad och än vackrare smedja.

Där smiddes för faktoriet i Huskvarna så länge som gamle Carl Brolin orkade röra händer och ben, jag tror till år 1920. Smeden Brolin var nog den siste som levererade smide till Huskvarna. Brolin kom till stationen med

sin lilla smides låda under armen, full med hanar till gevär, för leverans till Huskvarna.

Brolin såväl som kamraten Ljungberg och möjligen ännu någon kvarlevande, åtnjöt pension, utbetalad av Huskvarna Vapenfabrik AB. Brolin var då i åldern 65 - 70 år, grånad och tämligen förtorkad. Ljungberg var motsatsen, grov, röd och blomstrande som en nämndeman, ledsamt nog enögd.

Brolins gård var en gård för sig, inom vacker trädgårdstäppa vid landsvägen. Vi trodde den var eget ställe, - men det visade sig att den, som hundratusenden andra svenska hem, stod på ofri grund, när det fordom var hart när otänkbart att en bonde skulle sälja en jordbit för byggnadstomt.

Denna förbannelse för fattigt folk i landet, visade sin verkan då de fattige emigrerade, eller de gamle” i sin stuga gått hädan”. Då kastade sig bonden över stället ”som varg på nöt” för att få bort nästet som varit till evinnerlig förargelse. ”Där geta ä bunnen, där skaver ko!” var bondens stående uttryck. Ty ett folk i stugan levde ju icke av timmerväggar, utan av ortens produkter, dem bonden tyckte sig skänka bort till dem som bodde i stugan.

Några hundra meter från Mariedal, vid Granshult vägen och vid Lillån, uppbyggde två söner till gamle Miller, Justus och Fritz, en liten fabrik, driven av vattenkraft. Fabriken kallas Bröderna Millers metallfabrik. Justus hade lärt yrket hos gelbgjutare Svensson i Jönköping vid dennes gjuteri och verkstad, - men varan som tillverkades i den lilla fabriken var lampetter till ljus, grepp till byråer, skåp och kistor samt skyltar till samma möbler och övriga beslag, allt gjutet i mässing.

Den tredje av Millers söner, Edvard hade gården Printzeryd, men lade av och reste till Amerika. Både Justus och Fritz hade jämväl skaffat sig utbildning i Stockholm. Fabriken lades vid åbron. För vattenförsörjning lades ledning från en källa uppe vid Prinzerids gård och för kraft eller rättare för fall grävdes från åbron vid Krantsaliden en kanal i vågplan i åkerslätten, vari ån infångades. Detta gav ett fall, för vanligt vattenhjul om 4-5 meter. Efteråt installerades turbin. Här syntes ett jytter av tegel och en fabrikslänga innehållande maskiner varav märkes hejare, valsar, bormaskiner, svarvar. Jämväl en avdelning för behandling av metallen i syror, för förkoppling, försilvring, lackering.

Byggnaden var i två våningar, rödmålad, smal, ranglig, ful. Ett spektakel som växte i skandal för varje tillbyggnad. Åh - den gjorde av sig lort på lort och fick icke rum utan kom i vinkel på vinkel, till en leksaksstad kring stora torget!

Anställda voro ett tjugotal småpojkar, läspojar, som vid taxeringen väckte uppmärksamhet i nämnden. ”Sådana där småpojkar”, med 700, 800, ja 1000 kr inkomst. Arbetet betalades per styck och dussin, - och pojkar kan röra på fingrarna. När sedan beslagen tillverkades av valsad mässingsplåt var ur bitarna stansades, hände det att pojken förleddes att lägga bort sin matartång, för att mata med fingrarna, varvid olycka gång på gång hände. Ett tiotal personer blev under få år massakrerade med avklippta fingrar.

Vi upprördes över dylik fingerklippning, - men ledningen tog sig fri när föreskrift fanns om maskinernas användning.

Förut hade i Bankeryd syntts flera halta personer; Halte Fritz i Ebbarp, Halte Carlsson skomakaren, Halte Carlsson handlaren o.s.v. Men nu blev det fingerklippte Gustaf (Rättare - Gustaf) o.s.v. Metallen putsades blank med en putsmassa av talg och trippel lik en tegelsten och med roterande slipskivor. Luddet av dessa slipskivor föll i sådan mängd att färdvägar i Granshult "grusades" med detta ludd, lassvis utkört och placerat.

Anders Johansson i Dalskog å Bankeryds station, hade årskontrakt om körning av material och färdig vara från och till stationen. Men detta räckte icke med daglig tur, utan drogs godset jämväl på dragkärra eller ett par små kärlar ihopkopplade till åk med lag av fabriken pojkar, två och två om lasset. Nu gick fabrikationen till firma Haglund & Söner i Falköping, utom de små spridda ordena till möbelfabriker i södra Sverige. Efteråt slogs grossister ut och försäljningen ordnades genom firmans resande eller provryttare. Min äldste son Sune, reste för firman några år.

För bostad hade bröderna byggt sig villa i Printzeryd, intill Brolins. Där bodde de båda familjerna. Fabriken hette Prinsfors och villan fick samma namn. Det var i mitt tycke en ful, gulmålad tvåvåningsvilla inklämd under tallar, "pydd" av den magraste trädgård.

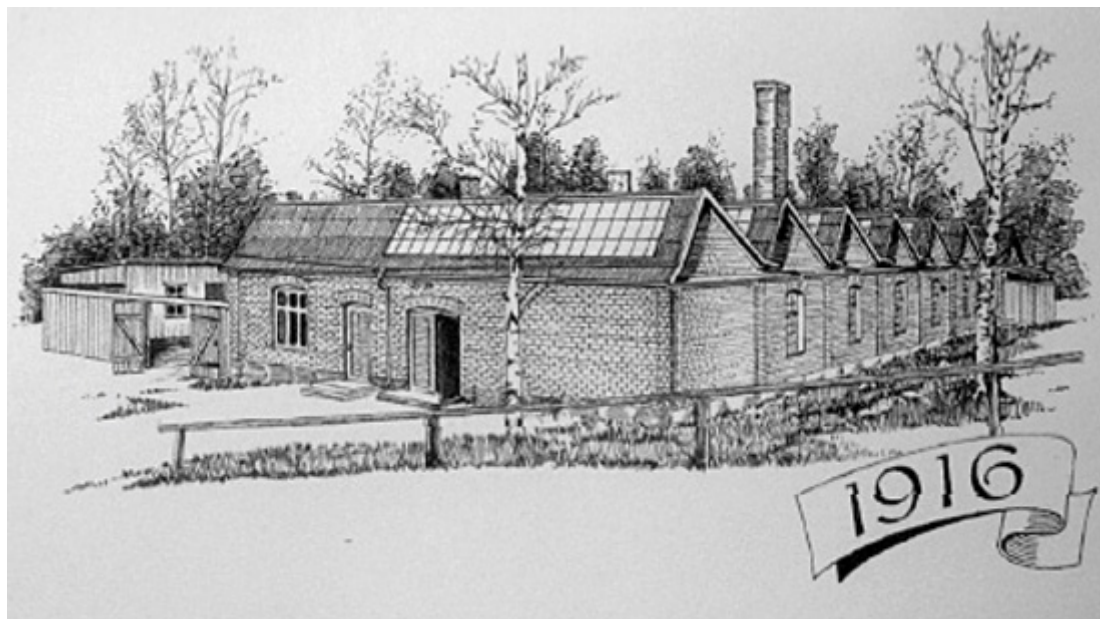
1913 dog Fritz Miller. Justus fortsatte rörelsen men ekonomin var så skral att där icke fanns medel för inköp eller frakter. Det sändes bud: "Fabrikören ber att få godset nu och skall betalning erläggas då pengar kommer som väntas med posten i kväll!" Det kunde röra sig om en femma eller en tjugofemöring, - och denna trafik pågick minst ett år.

Leverantörerna av mässingsplåt, mässingsbult, fernissor o.d. började hålla inne leveranser. Allt syntes förlorat då Justus Miller gick rundvandring inom släkten och köpte aktierna. Släkten sålde, - för att sedan när affären kom på fötter igen ropa ve och förbannelse.

Det sändes ett paket papper, assurerat på posten för 12 000 kronor. Från den dagen kom plåt, bult, fernissor, slipskivor, - allt och affären fick ett uppsving som igen kunnat ana. När de som sålt aktierna såg affären blomstra, ansåg de sig som lurade och kom i raseri och trodde sig blivit

bestulna. Men de voro varken lurade eller bestulna, ty affären var ärlig, - men de hade icke insett detta enda och nödvändiga: att satsa rörelsekapital.

När nu rörelsen vart så livlig, togs nästa steg. För att komma ifrån de dyra och besvärliga transporter byggde Justus Miller upp en ny fabriksbyggnad "AB Bröderna Miller 1903" å Bankeryds station i Dalskogs äng, vid ändan av bangården. Fabriken byggdes med sågnaggat tak, stod några år och brann en väldig vacker och behaglig natt i vårvintern. Branden var förutsedd. Vållad av felaktig elektrisk installering. Var än dåligt material användes och klåpare utfört arbetet, kan en brand förutses. Det fanns i denna kristid icke ordentligt materiel. Det var den tiden då skor halvsulades med träspjälor, då alla rep och snören voro av pappersremсор, då säckar var papper, brödet av malet trä, såpan var lera, kaffet maskrosrötter och teet blad av lingonris och veden på många ställen var kottar och skuret ris.

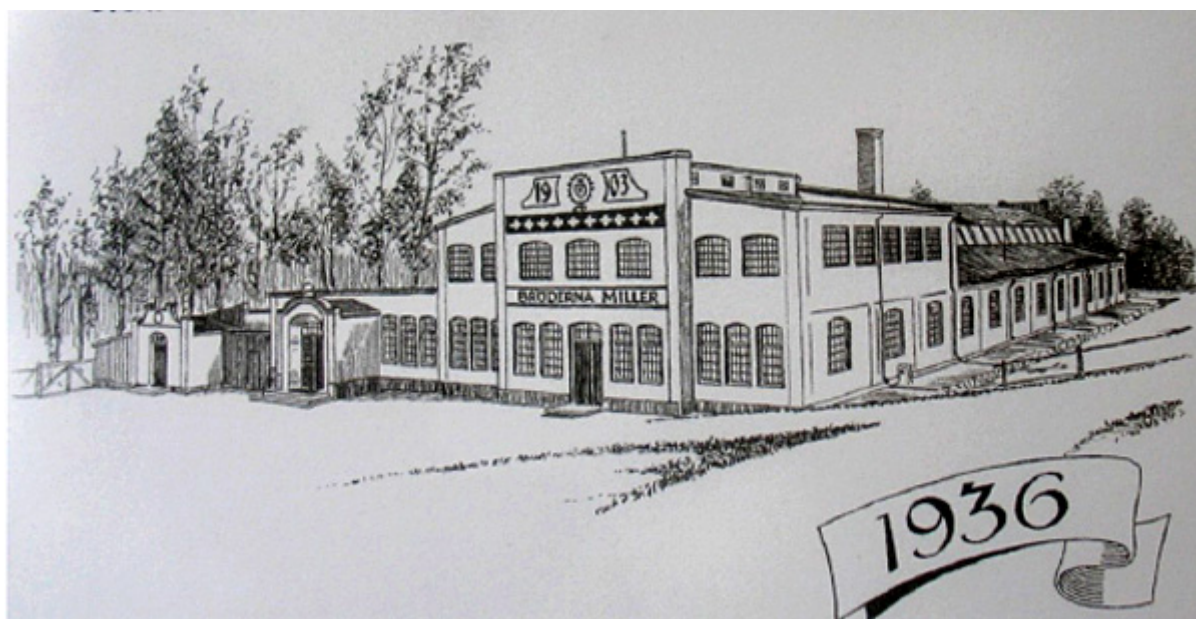
Justus har utvidgat sin fabrik till en millionaffär och pojkarnas fabrik i Prinsfors är också utvidgad och rörelsen går för fullt. Man kan tycka att Justus bort kompensera änkan och släktingarna, ty det var ju ändå aktierna som gav Justus luft under vingarna. Prinsfors Metall AB

Efter branden blev det en ny stålig fabrik på samma grund. Fabriken kom att utvidgas varje år. Byggdes icke ett nytt komplex å fabriken så byggdes något på villorna som hade hunnit bli fyra stycken med därtill hörande större tomter, bl.a. Djurgården. Villorna är Signeberg, Lillängen I, Lillängen II samt Edet. Härtill fabrikstomten och en skyddstomt i Gunnebo.

Den gamla fabriken i Prinsfors såldes (1916) till uppfinnaren Ivan Magnusson, sjömannen som seglat världen runt sju gånger och hamnat som måg hos Halte Carlsson, skomakaren. Magnusson skulle starta en leksaksfabrik typ Gemla.

Doktor Jonsson och Ingenjör Sandvall närde tanken att industrierna i Bankeryd skulle förläggas till Lillåns dalgång, där anläggningarna "voro bäst ur vägen" och skymda av terrängen. Annorlunda handlade de andra. Klosters Fabriker och Millers Fabrik blev samhället påtvungna, en skandal som Jonsson försökte förhindra utan att lyckas. Nu när "spegeln var splittrad" återstod för stadsplanenämnden intet annat än att avskilja det vackraste byggnadsområdet med de vida ängarna åt Vättern, till Industriområde.

Millers var där redan. Genom branden, några år efter fabriken tillkomst, (1919) kom den olyckliga tandade byggnaden att försvinna och ersättas med en vackrare byggnad med "Säteritak" d.v.s. tak över tak med en fönsterrad vindsfönster emellan. (Industrigatan 5).

Efter ombyggnaden (1920) efter första branden, samt upprepade tillbyggnader och förändringar, är fabriken ett vackert komplex. Miller har detta som släkterv att vilja åstadkomma vackra effekter/saker. Så verkade fadern i Printzeryd med måleriska inslag och ordnandet av stenpartier av egendomliga stenar - och samma spår spörjes bland blommorna i Millers trädgård. Han komponerade själv de vackra möbelbeslagen, som t.o.m. befinnes så lyckade att andra fabriker efterapar kompositionen. Vad skulle det blivit om denne man fått studera konst och arkitektur, ja, fått allmänbildningens förmåner? – Han hade blivit en prydnad för Bankeryd.

Men med den kunskap han har, gör han så gott han kan, - och han har lyft samhället ekonomiskt, eftersom han berett arbetskraften tillfället att omsätta sitt arbete i pengar. Fingrar har en del mist - och det i en av Miller själv konstruerad maskin för böjning, valsning, pressning i ett varv - där matning med handen förbjudits. Likt Svea på Riksdagshuset, står firmans varumärke "Smålands vapen och AB Bröderna Miller 1903".

När Johansson i Dalskog sålde tomten till Miller, ämnade han sälja hela ängen för fabriksbyggen. Johansson avverka den vuxna lövskogen. Där stod också en tall som nått sådan storlek att den observerades. Jag bad för tallen - och den blev skonad och står kvar dock skamfilad av montörer, som med elektriska ledningar far fram överallt och skonar intet. Miller har 70 - 80 anställda. För närvarande, våren 1940, är Millers industri ändrad för tillverkning av ammunition = hylsor för gevärspatroner, vad man vet, allt sker under sekretess. Det är många liknande industrier som tagits i anspråk.

Man är också mycket nervös över faran från luften. Agitation för brandskydd och luftskydd har högkonjunktur, med utrymningsövningar då arbetsstyrkan springer för livet till Nyarps skog. Övningarna med brandskydd började redan i höstas och har fortsatt in i Maj detta år, med föredrag och praktiska eldsläckningsövningar i Jönköping.

Utdrag ur
AS Sunesons

By och bygd
Folk och få
Bankeryds socken 1900-1940